

A börtönpszichológia etikai kérdései

Szociális érzékenység • Emberismeret

A „frontemberek” helye

A Magyar Börtönügyi Társaság pszichológiai szekciója legutóbb Szegeden tartotta ülését. A találkozó egyik alapvető célja volt, hogy a résztvevők hozzájáruljanak ahhoz az útkereséshez, amelynek során a pszichológia igyekszik körvonalazni szerepét a büntetés-végrehajtás új, változó keretei között. Vitaindító előadásomat beható eszmecsere követte.

Érzékelhető változások részesei vagyunk

Megítélésem szerint a *börtönpszichológia etikai kérdései nem választhatók el a bv. általános gyakorlatától, ahol érzékelhető változások szemtanúi és részesei vagyunk. Ez megragadható egy korábbi — mondjuk inkább így: — jóval korábbi jelmondat módosulásában is. A valamikori „Ne csak őrizd, gyűlöld is!” formula napjainkban talán így hangzik: „Ne csak őrizd, adj valódi esélyt is — mindannyiunk érdekében!”*

Ha ezt elfogadjuk, akkor ez legalább két alapvető szempontváltást jelent a végrehajtás gyakorlatában. Egyrészt magába foglalja a depolitizálás szándékát, másrészt azt a tényt, hogy szükségszerűen és egyre inkább szakmai, szakszerűségi szempontok képviselik az alapvető irányokat minden területen. Úgy vélem azonban, hogy a kétsősökben sem nélkülözhető a politikai, gazdasági, pénzügyi vezetés támogatása, mely kész és képes a feladatok és feltételek összhangjának megteremtésére. (Feltételeken személyi, tárgyi, anyagi, pénzügyi, erkölcsi szempontokat egyaránt értek.) Annál is inkább, mivel az Európa Tanácshoz való csatlakozásunk egyik feltétele a kisebbségi

és emberi jogok garantálása. Ennek során behatóan vizsgálják az adott ország büntetés-végrehajtási gyakorlatát az ET ajánlásai, irányelvei szerint. Természetesen maguk a fogvatartottak is fordulhatnak problémáikkal eme nemzetközi fórumokhoz.

Ugyanakkor az ennek alapján kialakított összképnek már az egész társadalmat érintő politikai, gazdasági, pénzügyi konzekvenciái lehetnek (hitelfeltételek, külföldi tőke, az adott ország nemzetközi tekintélye, befolyása stb.)

Akár újabb etikai problémaként vehető fel itt a sajtó, a tömegtájékoztató közvetítő, közvéleményformáló szerepe is. Könnyű megoldást, s mint láttuk, abszolút „öngólt” jelent, ha e tekintetben előítéletek, szakszerűtlenségek, jó szándékú dilettantizmus, poén- vagy pénzvadász mentalitás érvényesül.

Annak a ténynek közhírré tételére lenne végre szükség, hogy itt bizony igen súlyos egyéni-családi-társadalmi konfliktusok, működészavarok metszéspontjain szolgálatot teljesítőkről van szó, akik az ún. társadalmi beilleszkedési zavarok szinte mindegyikével szembesülnek napi munkájuk során. A korábbi elképzelések, melyek a tbz-be foglaltakat (bűnözés, alkoholizmus-drogfogyasztás, öngyilkossági készítés, neurózisok, egyéb funkcionális kórképek) mint önálló, független jelenségeket értelmezték, mára módosulni látszanak. Úgy tűnik, hogy képlékeny, egymás felé nagyon is „áteresztő”, átalakuló kategóriákról van szó, amit mi sem bizonyít jobban, mint az a tény, hogy olykor a fenti működészavarok mindegyike felbukkanhat egy ember életvezetésében, nem kevés szakmai terhet, felelősséget róva a mindenkori környezetre.

Az intézetekben folyó munka tehát feltételez egyfajta tudást a „frontemberek” részéről (végzettségtől, beosztástól függetlenül), nevezük ezt szociális érzékenység-

nek, hatékonyságnak, emberismeretnek. Mindenesetre e képességek személyközpontú, differenciált működtetése alkalmasint életbevágóan fontos lehet, hisz szociális erővel szemben alapvetően csak szociális erő lehet igazán hatékony. Erre tartós garanciát csak olyan helyi és társadalmi atmoszféra nyújthat, amelyben a frontember minden elképzelhető társadalmi támogatást maga mögött tudhat. Ugyanakkor elgondolkodtató az a szakmai körökben hallható vélemény, miszerint kettős negatív előítélet érvényesül ezen a területen. Eszerint az elkövető leleplezésekor nem ritkán hangzik el — képletesen szólva — a „feszítsd meg, vesszen!” kiáltás. Majd ez az indulat később, a büntetés végrehajtása során mintha az őrzők felé fordulna. Ha így van, vajon miért van így?

Tisztázandó kérdések sokasága

Ezek után ha a gyakorlati munkánk etikáját próbáljuk röviden megfogalmazni, akkor az alábbi beállítódásban, értékelő viszonyulásban kellene elvi egyetértésre jutnunk. Tehát: a fogvatartottak egyrészt töltik megérdemelt büntetésüket az intézetekben, másrészt nekünk (s ezen minden testületi tagot értek), kinek-kinek a maga területén mindent meg kell tennünk azért, hogy megőrizzük őket embernek, megóvjuk őket attól, hogy elveszítsék arcukat a börtön uniformizáló közegeben, s tennünk kell azért, hogy a „börtönegyetemet” kijárva ne potenciálisan veszélyesebb ember lépjen ki a kapun, mint akit korábban a bírósági ítélet e falak közé zárt. *Tennünk kell mind-ezt nem csupán naiv humánumból vagy elhívatottságból, hanem a börtönadaptációt és a valamilyen szintű társadalmi beilleszkedést segítő — ha úgy tetszik — józan önvédelemből is.*

Véleményem szerint ez a megközelítési mód (vagy éppen etikai hozzáállás) szerencsés a börtönpszichológus diagnosztikai és terápiás munkájában, és támpontot nyújthat ahhoz, hogy a változó feladatok és feltételek lehetséges vákuumában ne könnyen felmorzsolódó ütközőpont, hanem az ellenőrök között létezni tudó egyfajta

diplomata lehessen, aki többirányú kapcsolatokban vállalni tudja nem elhanyagolható szerepét. Főoldva a kommunikációs zárlatokat, formálva a kapcsolatok légkörét, azokat úgy tereli, hogy a fogvatartottak számára minden fontos személy a fenti célok irányában lehessen igazán hatékony.

Íme, néhány problémakör — a teljesség igénye nélkül —, amely a pszichológiai munkában etikai szempontként elkerülhetetlenül felbukkan.

Mindenekelőtt ilyen kérdéskör a munkánkban megjelenő kettős szerep összeegyeztetése, mármint a pszichológusé és a büntetés-végrehajtási dolgozóé. Ahol az egyik oldal mondjuk C. Rogers bázisváltozóival (feltétlen, pozitív elfogadás, hitelesség, érzelmi átélés) jellemezhető, míg a másik szabályokat, normatívákat, tilalmakat, esetleg szankciókat sugall. Ez így a van, illetve a *kell* dilemmája lehet. Idővel melyik szerep válhat súlytalanná? Netán a demokratikus és tekintélyelvű megközelítés valamilyen ötvözetére lenne szükség? Ha igen, akkor ez milyen mentálhigiénés többletterhet jelent?

Sorolom tovább: mikor, mire terjedjen ki az előljáróknak teendő jelentési kötelezettség? Krízis-beavatkozás esetén a krízisben lévő számára fontos személyek bevonására hogyan, milyen mértékben kerüljön sor? A beszélgetéseken jelentkező konkrét tartalmakra, vagy csupán a legszükségesebb, az adott állapotképet érintő információk átadására szorítkozunk-e?

Tisztázásra vár továbbá a diagnosztikai munkát összegző pszichológiai vélemények ügykezelése, titkosítása is. A fogvatartottat tájékoztathatjuk-e egyáltalán, a pszichológiai leletről, ha ezt igényli, s ha igen, milyen mértékben? Miként segíti ez az esetleges önismereti, önkorrekciós munkát, lehetségesek-e itt bizonyos kockázati tényezők?

Nézzük tovább! A fegyelmi ügyeknél (elsősorban támadó vagy önkárosító cselekmények után végzett motívumkutatás, oknyomozás során) a büntetni vagy gyógyítani szakmai-etikai dilemma merülhet fel. E kérdésnél hol és milyen határok húzhatók?

Diagnosztikai és/vagy terápiás munkában (például alkohol-kényszergyógyításhoz kötelezetteknel) a fogvatartott önkéntesség-

ge, mint alapvető pszichoterápiás feltétel, mennyiben érvényesül? S ha ez hiányzik, akkor milyen kényszer érvényesíthető egyáltalán? Hogyan értelmezendők a fogvatartottakkal folytatott kísérletek, kutatások etikai kérdései?

Miként alakul az új módszerek, terápiás technikák kipróbálásának, alkalmazásának etikája?

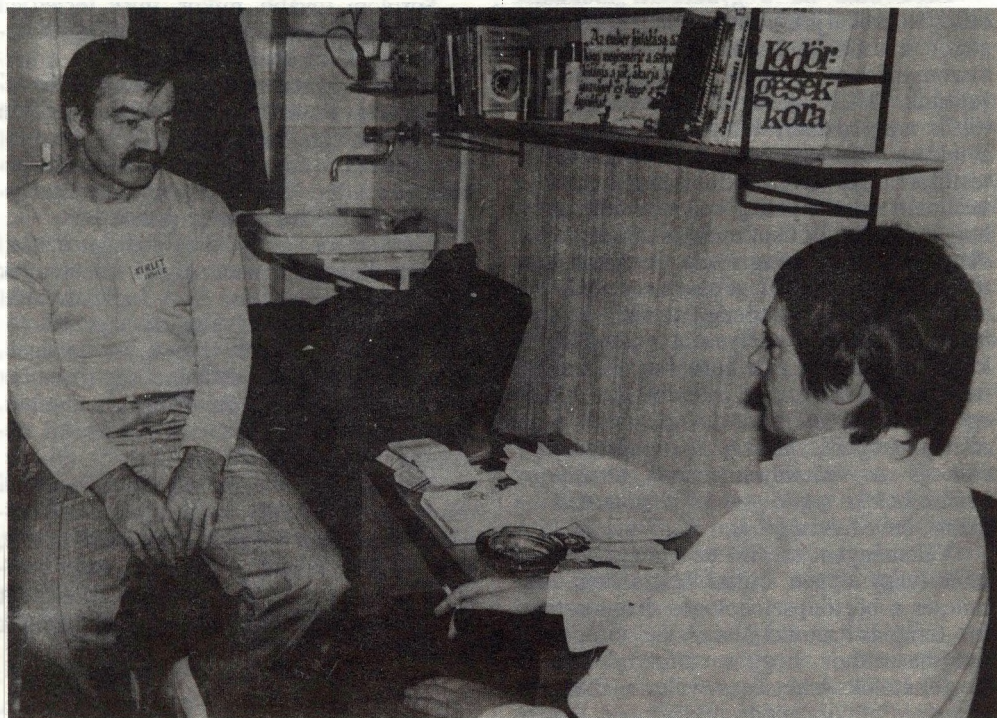
Ugyancsak eleven gond a sajtó, a rádió, a televízió, valamint a társadalmi intézmények pszichológiai irányú tájékoztatása: miként szólunk a fogvatartottakról, az elkövetett bűncselekmények lélektani összetevőiről, hogyan vélekedünk a szakirányú munka, a beavatkozás publicitásának mértékéről, szükséges kontrolljáról, egyáltalán a megnövekedett társadalmi érdeklődés tárgyszerű, etikus kielégítéséről?

Megoldásra váró kérdés továbbá a tesztelti tagok, munkatársak pszichés problémáinak vállalhatósága, illetve a szakirányú külső ellátás ügye. Itt felmerül megelőző célzatú, belső szervezettefjesztő, lelki egészségvédő programok indításának lehetősége, akár külső szakemberek bevonásával.

A pszichológusnak természetesen saját lelki épességét (munkaeszközét) is óvnia kell, hisz amíg ma átlagosan ezeröttszáz lehetséges pácienssel kell számolnia, addig a szakmában közismert úgynevezett „*kiégésszindróma*” számára igencsak *fenyegető valóság*. A megelőzés, a folyamat lassításának technikai kimunkálása akár önálló fórum tárgyát képezhetné.

Napjainkban feszítő gond az eddigieken kívül a fogvatartottak munkára nevelésének pedagógiai-pszichológiai előkészítése olyan társadalmi közegben, ahol a gazdasági, piaci viszonyok átrendeződésével párhuzamosan jelentős külső és belső munkanélküliséggel számolhatunk.

Végül — immár a távolabbi jövőbe tekintve — az alternatív büntetések vagy a büntetés alternatívái kérdéskörben érdemes lenne vizsgálni a pszichológia eszköztárának szerepét, lehetőségeit és korlátait, természetesen az etikai normák figyelembevételével. Mi módon lehetne tehát a sajátos egyensúlyt fenntartó, megszilárdult, az életvezetésbe beágyazódott, a hagyományos büntetésekre már nem reagáló kri-

A merev szembenállást egyfajta segítő kapcsolat megteremtése oldhatja fel

minalitást megingatni, kérdéssé tenni az elkövető számára, s az így talán felbukkanó pozitív alternatívát hiteles beillesztési szándékká alakítani? Íme, egy lehetséges példa az előbbiekre: visszaesőket érintő vizsgálatoknál, ahol a résztvevőknek például eldöntendő kérdésekben kell állást foglalniuk — a személyre, életmódjára, környezetére, szokásaira stb. vonatkozóan —, a teszt kitöltőin olykor sajátos „idegesség” lesz úrrá. A megnyilvánulások néha ilyen formát öltenek: *„inkább leülnék harminc nap fogdáit, minthogy ilyen kérdésekre válaszoljak!”* Valóban, itt a vizsgált személy inkább vállalta volna a bár súlyos, de ismert büntetést, minthogy ütközzön az önismereti erőfeszítést igénylő kérdésekkel, hogy fölülvizsgálva korábbi életvezetését, árnyaltan gondolkozzon és ítéljen önmagáról valamint környezetéről, esetleg megkérdőjelezve korábbi normáit, értékeit.

Útkeresés iránti igény

A vitaindítót követő beszélgetésen kiderült, hogy a felvetődött szakmai-etikai kérdések mindegyike akár önálló szekcióülések témája lehetne. A korlátozott idő, valamint a téma összeegyeztetése miatt így csupán egy-egy szemléletes példa segítségével vitathattuk meg például a *titoktartási és jelentési kötelezettség dilemmáját* egy esetleges rendkívüli esemény megelőzése ürügyén, ahol nem csupán az intézmény, de a fogvatartottak valódi érdekei is találkoznak, összeegyeztethetők. Véleményünk szerint ez a kettősség a terápiás kapcsolat kialakításakor feloldható, a pszichológus által vállalt kétirányú szerep és felelősség tisztázható. Újfént megfogalmazódott az útkeresés iránti igényünk és jogunk a különböző kívánalmak, a lehetséges frontok és ellenerők közötti tartományban. Egyik kollégánk úgy fogalmazott, hogy huszonegy év elteltével munkánk létjogosultsága talán már elfogadott, de szervezeti, valamint informális státuszunk, a kívánt és lehetséges szerepelvárások mindmáig tisztázatlanok. Remélhe-

tőleg a két szélsőséges álláspont, miszerint a pszichológus fehér köpenyes, csodatévő mágus, vagy éppen mihaszna semmirekellő, már a múlté.

A személyi állomány és a fogvatartottak viszonyát elemezve az álláspontok úgy közeledtek, hogy *a korábbi merev szembenállást, ellenérdekeltséget egyfajta segítő kapcsolat megeremítése oldhatja fel, amely egyaránt szolgálhatja a börtönköri eredményekhez való alkalmazkodást és a lehetséges társadalmi beilleszkedést.* A börtön légkörének, pszichés atmoszférájának eme áthangolása, a kölcsönös ellenségkép módosítása, a fogvatartott „nagykorúsítása”, az érett-felnőtt szereppel való szembesítése csökkentheti a kudarcok okozta gyakori elégtelenségi érzést, s így egyfajta sikerérzetet adhat.

A beszélgetés valamennyiünket megerősített abban, hogy e szemléletformálásban meghatározó szerepet tölt be az intézetek vezetése. Egy erősen hierarchizált, totális intézményben, ahol mindenki fölfelé tekint, a parancsnok személye, állásfoglalása, értékítéletei, szemlélete modellértékű valamennyi munkatárs, de a fogvatartottak számára is. Olyan közegben, ahol tökéletes biztonság talán sohasem érhető el, ahol a folyamatos készenléti állapotban a bármikor bármi megtörténhet nyomasztó élménye kísért, ott egy jól működő megelőző-kiegészítő pszichológiai biztonsági rendszer is csökkenti a kockázatot. E tekintetben megbízható szövetséges a szakmai önállóságát megtartó pszichológus, aki saját eszközeivel támogatja az egyre inkább körvonalazódó közös célt, a személyközponit, differenciált, szociálpszichológiai megközelítést, a gyorsuló idő kihívásaira válaszkész büntetés-végrehajtási gyakorlat megeremítését.

Összegzésként, de korántsem a téma lezárásaként fogalmazódott meg az az álláspont, hogy jelenleg a pszichológus számára szaktudásán, személyiségén, alkotókészségén, megóvott lelki épségén túl általános etikai normái jelenthetik azt a mércét, amely irányításként szolgálhat a mindennapok sodrában.

Kovács Zsolt